

TEMATSKÉ MREŽE
BRANITELJI

KOMUNIKACIJA BRANITELJA S DONOSITELJIMA ODLUKA U RH – PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ SAD-A

Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske
populacije-smjernice za budućnost

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda.

Sadržaj dokumenta isključiva je odgovornost udruge ZUV HGP.

Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi u suradnji s koordinatoricom izrade smjernica Ivanom Maslov mag.psych. izradili su prijedlog smjernica u razvoju javnih politika „Komunikacija branitelja s donositeljima odluka u RH – primjeri dobre prakse iz SAD-a“ u okviru projekta „Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske populacije – smjernice za budućnost“ (UP.04.2.1.06.0004) koji je sufinanciran sredstvima Europske unije iz Europskog socijalnog fonda na poziv „Tematske mreže za društveno-ekonomski razvoj te promicanje socijalnog dijaloga u kontekstu unapređivanja uvjeta rada“.

KOMUNIKACIJA BRANITELJA S DONOSITELJIMA ODLUKA U RH – PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ SAD-A PRIJEDLOG SMJERNICA U RAZVOJU JAVNIH POLITIKA

Uvod

Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi (ZUV HGP) nositelj je projekta sufinanciranog sredstvima iz fondova Europske unije: *Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske populacije – smjernice za budućnost*. U sklopu projekta provedeno je šest različitih istraživanja kako bi se djelovanje javnih institucija i političkih tijela temeljilo na znanstveno utemeljenim podacima u svrhu poboljšanja kvalitete života hrvatskih branitelja. Jedno od istraživanja bavilo se analizom javnog mnijenja o mogućnostima za razvoj ratnog turizma u Republici Hrvatskoj.

Zatim je 27. lipnja 2022. godine u Gospiću održan strukturirani dijalog kako bi se rezultati provedenog istraživanja upotpunili znanjima stručnjaka iz drugih područja: predstavnici Sveučilišta u Zadru, Ministarstva hrvatskih branitelja, braniteljskih udruga proizišlih iz Domovinskog rata te znanstvenici koji su sudjelovali u istraživanjima hrvatskih branitelja.

Na temelju spoznaja i zaključaka stečenih kroz istraživanje javnog mnijenja, postojeće literature te kroz strukturirani dijalog nastale su smjernice pod nazivom *Komunikacija branitelja s donositeljima odluka u RH – primjeri dobre prakse iz SAD-a* mogu pomoći javnim

institucijama i političkim tijelima u kreiranju politika za poboljšanje kvalitete življenja hrvatskih branitelja.

U prvom dijelu prikazat će se primjeri uspješne komunikacije i suradnje države s veteranima iz SAD-a, ali i iz drugih država, no s obzirom na specifičnosti Domovinskog rata i hrvatskih branitelja prikazat ćemo ključne razlike hrvatskih branitelja i američkih veterana koje treba uzeti u obzir pri osmišljavanju komunikacijskog plana.

1. Komunikacija branitelja s donositeljima odluka

Dobra komunikacija ključ je uspješnog odnosa, ne samo između pojedinaca, već i između institucija i pojedinca. Institucije mogu odgovorno i pravovremeno raditi svoj posao, no ako svoje ciljeve i rezultate ne komuniciraju svojim korisnicima ili to učine na pogrešan način, njihov rad i trud neće biti prepoznat, a odnos s korisnicima bit će narušen. Upravo zato postoje PR službe, odnosno službe za odnose s javnošću jer je transparentnost ključan faktor koji utječe na zadovoljstvo korisnika. Dodatno, u slučaju hrvatskih branitelja institucije imaju dužnost pomoći u podizanju pozitivne percepcije hrvatskih branitelja jer su oni bili ključni u nastanku neovisne Republike Hrvatske. U dotičnom poglavlju bit će predstavljeni primjeri uspješne komunikacije države s veteranima u drugim državama uz prikaz ključnih razlika između hrvatskih branitelja i veterana u drugim državama.

U istraživanju pozitivnih primjera uspješne komunikacije i odnosa između veterana i institucija nezaobilazno je prikazati Veteran Community Partnerships (VCPs) Veteran Community Partnerships Toolkit (VCP Toolkit) Ministarstva ratnih veterana SAD-a. Temeljni je cilj VCPs uspostavljanje suradnje s lokalnim zajednicama kako bi se programi i usluge za američke veterane učinile dostupnima što većem broju veterana i članova njihovih obitelji. To su organizirana partnerstva između Ministarstva ratnih veterana i drugih organizacija s ciljem: 1) povećanja mogućnosti izbora i svjesnosti postojanja kvalitetnih programa i usluga dostupnih veteranima, 2) educiranja sudionika i zajednice o uslugama dostupnima veteranima unutar i izvan Ministarstva ratnih veterana, 3) bezbrižne tranzicije i koordinacije skrbi za veterane, bez obzira na mjesto ili izvor usluge, 4) povećanje kvalitete skrbi za veterane, a time i kvalitete življenja veterana, 5) izgradnje odnosa, razmjene informacija, edukacije jedni drugih i javnosti o

resursima koji su dostupni veteranima te 6) uspostavljanje suradničkih odnosa kako bi se premostile barijere koje onemogućuju pristup veterana potrebnim uslugama i skrbi.

Program je pokrenut, između ostalog, i zbog činjenice da oko dvije trećine veterana nisu uključeni u Ministarstvo ratnih veterana te koriste isključivo lokalne resurse za zadovoljenje svojih potreba za uslugama zdravstvene skrbi. Dodatno, veterani koji su uključeni u programe Ministarstva ratnih veterana također trebaju pristup uslugama koje nisu povezane s Ministarstvom ratnih veterana, stoga je nužno ostvarenje i održavanje partnerstva Ministarstva i ostalih pružatelja usluga kako bi se stvorio sveobuhvatan sustav potpore veteranima, njihovim obiteljima i pružateljima skrbi.

Ovakva partnerstva povećavaju mogućnost izbora, kvalitetu i pristup uslugama kako za veterane, tako i za njihove članove obitelji i pružatelje usluga, a uključuju aktivnosti razmjene informacija, organizaciju edukativnih događanja i događanja za informiranje šire javnosti, provođenje ispitivanja potreba, razvijanje akcijskog plana, kreiranje alata, dijeljenje resursa, izradu izvještaja i druge aktivnosti. VCP uključuje lokalne i državne, profitne i neprofitne organizacije i individualne koji podržavaju veterane i vojnu zajednicu te imaju želju pomoći veteranima i Ministarstvu ratnih veterana kao što su klinike i bolnice, pogrebna poduzeća, sveučilišta, vjerske zajednice, prijevoznici, prihvatilišta za beskućnike, ustanove za njegu u kući, psihijatri i psiholozi, starački domovi, mediji itd.

Kako bi svi uključeni bili informirani o mogućnosti uključivanja u VCPs, a da su informacije jasne, pregledne i sažete, kreiran je VCPs Toolkit koji se može pronaći na linku: <https://www.va.gov/HEALTHPARTNERSHIPS/docs/VCPToolkit.pdf>. U njemu je na jednostavan način objašnjena vizija i misija VCPs programa, osam koraka potrebnih za formiranje partnerstva, savjeti za izgradnju snažnih temelja suradnje, primjeri potencijalnih aktivnosti i projekata te razni primjeri i predlošci koji mogu pomoći u uključivanju i provedbi aktivnosti.

Drugi primjer uspješne suradnje između veterana i institucija dolazi iz Ujedinjenog Kraljevstva, a riječ je o strategiji za veterane od Armed Forces Covenant (Sporazum Oružanih snaga) koji je 2011. uvršten u Zakon o oružanim snagama UK-a s vizijom da pripadnici Oružanih snaga, veterani i njihove obitelji ne budu zakinuti zbog svoje službe, da se uspostave posebne odredbe za one koji su žrtvovali najviše, uključujući ranjene i ožalošćene, da se

omogućiti nesmetana tranzicija veterana u civilni život i njihov doprinos društvu koje razumije i cijeni što su napravili za državu i koliko toga imaju za ponuditi društvu i nakon službe. Riječ je o desetogodišnjoj strategiji za veterane u kojoj se razmatra, ne samo kako država i njene institucije mogu pomoći veteranima, već i kako veterani mogu pomoći društvu zahvaljujući vještinama, vrijednostima, predanosti i spremnosti da podnesu najveću žrtvu za druge.

Postizanje Sporazuma i aktivnosti provedene u sklopu programa utjecale su na povećanje svjesnosti javnog sektora i civilnog društva o nepovoljnom položaju veterana zbog sustava koji je dizajniran za civilni život. Istraživanje „Our community – Our Covenant reports“ dokazuje kako je uvođenje Sporazuma oružanih snaga potaknulo suradnički pristup i omogućilo pomak sa zajedničkog rada na pojedinačnim inicijativama prema strateškom nizu odnosa između državnih institucija i pripadnika Oružanih snaga te veterana.

Temeljna načela na kojima počiva Strategija su: 1) veterani su prije svega civili koji su i dalje korisni u širem društvu; 2) veterane treba poticati i omogućiti im da maksimiziraju svoje potencijale kao civili; 3) veteranima je omogućena podrška kroz javni i dobrotvorni sektor kako bi ostvarili svoje potrebe. Fokus Strategije definiran je u dvije dimenzije:

1. Međusektorski čimbenici (*cross-cutting factors*)

- a. Suradnja među organizacijama → bolja suradnja među organizacijama omogućuje Veteranima sveobuhvatnu podršku.
- b. Koordinacija usluga za Veterane → Koordinacija pružanja usluga Veteranima donosi dosljedne ciljeve i načela tijekom vremena i diljem UK te tako omogućuje Veteranima, njihovim obiteljima i ožalošćenima jednak tretman u usporedbi s lokalnim stanovništvom.
- c. Podaci o zajednici Veterana → Unapređenje u prikupljanju, korištenju i analizi podataka kroz javni, privatni i dobrotvorni sektor kako bi se izgradila baza dokaza za učinkovito prepoznavanje i adresiranje potreba branitelja.
- d. Javna percepcija i razumijevanje → Stanovništvo UK-a cijeni i poštuje veterane te razumije različitost njihovog iskustva i kulture.
- e. Priznanje veteranima → Veterani osjećaju da je njihova služba i iskustvo prepoznato i cijenjeno u društvu.

2. Ključne teme

- a. Zajednica i odnosi → Veterani imaju mogućnost izgraditi zdrave odnose i integrirati se u svoju zajednicu.
- b. Zaposlenje, edukacija i vještine → Veterani se zapošljavaju i nastavljaju razvijati svoje karijere kroz svoj radni vijek.
- c. Financije i dugovi → Veterani odlaze iz Oružanih snaga s dovoljno financijske edukacije, svjesnosti i vještina kako bi se mogli financijski uzdržavati i biti otporni.
- d. Zdravlje i blagostanje → Svi veterani uživaju stanje pozitivnog fizičkog i mentalnog zdravlja i blagostanja što im omogućuje da doprinesu u širem društvu.
- e. Izgradnja doma u civilnom društvu → Veterani imaju sigurno mjesto za život bilo kroz kupnju, najam ili socijalne stanove.
- f. Veterani i zakon → Veterani odlaze iz Oružanih snaga s otpornošću i svjesnošću o tome kako ostati građanin koji se pridržava zakona.

Iako se neka načela ne mogu primijeniti u radu s hrvatskim braniteljima poput cilja da veterani odlaze iz Oružanih snaga s dovoljno financijske edukacije, svjesnosti i vještina kako bi se mogli financijski uzdržavati i biti otporni, dio koji se odnosi na javnu percepciju i razumijevanje veterana, priznanje veteranima te prikupljanje podataka o veteranima, primjenjiv je i na braniteljskoj populaciji te će sigurno utjecati na unapređenje komunikacije države s braniteljima i podizanje kvalitete življenja.

Još jedan primjer dobre prakse iz Ujedinjenog Kraljevstva je osnivanje Veterans News and Communication Hub koji omogućuje organizacijama iz različitih sektora da kroz vlastite primjere uspješne suradnje s veteranskom populacijom kontinuirano demonstriraju vrijednost visokokvalificirane zajednice veterana iz UK-a sa svrhom promidžbe i podizanja svjesnosti o vrijednosti veterana, njihovog iskustva i vještina. To je zasigurno područje koje ima mjesta za poboljšanje u kontekstu hrvatskih branitelja.

Dr.sc. Zlatko Begonja, izvanredni profesor i pročelnik Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru, upozorava kako je ključno naglasiti da su hrvatski branitelji formirani u Domovinskom ratu spontano i s ciljem oslobođenja Hrvatske od velikosrpske agresije potpomognute

Jugoslavenskom narodnom armijom. Važno je spomenuti kategoriju dragovoljnosti kao još jednog važnog elementa u djelovanju hrvatskih branitelja, a potom element mobilizacije nakon faze dragovoljnosti. Hrvatski branitelji sudjelovali su u Domovinskom ratu bez ikakvih ideoloških predrasuda – i dan danas smo svjedoci da se na krajnje neprimjeren način uspoređuje hrvatske branitelje sa sudionicima Drugog svjetskog rata. U tom kontekstu treba se držati izvorišne osnove Ustava Republike Hrvatske koji se jasno i nedvosmisleno poziva na obrambeni i oslobodilački rat i to je pozicija s koje treba polaziti.

S druge strane, američki veterani proizlaze iz formirane i profesionalne vojske Sjedinjenih Američkih Država. Njihova su ratna djelovanja uglavnom bila na stranom teritoriju iz humanitarnih razloga ili širenja demokracije, a to je ključna razlika u odnosu na branitelje. U američkom društvu činjenica da su veterani sudjelovali u ratnim zbivanjima na stranom teritoriju, a ne braneći vlastite domove, ne umanjuje ni na koji način potrebu uvažavanja stradanja američkih vojnika i njihovo sudjelovanje u ciljevima od državnog interesa bez obzira na to koja je politička opcija na vlasti. Bez ikakvih ograda iskazuje se zahvalnost američkim ratnim veteranima zbog postizanja zavidne razine patriotizma.

Nasuprot američkim veteranima, hrvatski branitelji u vlastitoj državi prosuđivani su po dvije osnove: prva je ideološkog karaktera i uglavnom definirana po obrascu odmaka od komunističkog ideološkog koncepta, a druga je praktična pri čemu se često naglašavaju privilegije, korist i politički utjecaj branitelja. To nije fenomen usko vezan za branitelje, već za šire društvo jer smo i dalje vezani uz prošlost, naslijeđeno je u našem mentalitetu i potreban je duži period da se to promijeni. S druge strane, američki veterani dominantno su prosuđivani prema kriteriju uvažavanja patriotskog postupanja te su prihvaćeni od različitih političkih opcija. Odnos prema američkim veteranima lišen je svih ideoloških predrasuda i ocjena – američko društvo nema taj teret prošlosti, posebno totalitarnog režima kao mi, zato procjena veterana u SAD-u nije vezana uz povijesni kontekst u mjeri kao u RH.

Begonja upozorava kako ne postoje značajne razlike u pravnim regulacijama za ostvarenje zajamčenih prava hrvatskih branitelja i američkih veterana u SAD-u. Primjerice, prema članku 18. Zakona o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji zajamčeno je, između ostalog, obavezno zdravstveno osiguranje, prava iz mirovinska osiguranja, pravo na stambeno zbrinjavanje, pravo u svezi s radom, pravo na potporu za

obrazovanje itd. Američko ministarstvo za pitanje veterana u svom djelovanju navodi: pogodnosti pri zapošljavanju, zdravstvena zaštita, životno osiguranje, pogodnosti za članove obitelji, pomoć u rješavanju stambene problematike, obrazovanje i osposobljavanje, rješavanje pitanja invalidnosti i mirovine, spomen-obilježja.

Međutim, kada se promatra realizacija pravnih regulacija i usporedi društveni status hrvatskih branitelja i američkih veterana, prepoznaju se značajne razlike. Jedan od uzroka tome zasigurno je nerazmjern odnos društvenog potencijala i ekonomske moći SAD-a u odnosu na Hrvatsku, ali i vrijeme i okolnosti formiranja hrvatskih branitelja: oni ostvaruju svoja prava nakon Domovinskog rata prema istovremeno kreiranim normama, dok američki veterani konzumiraju svoja prava prema prethodno i dugotrajno propisanim zakonskim odredbama za sve vojnike koje polaze na vojna djelovanja – američko ministarstvo za pitanje veterana (United States Department of Veterans Affairs) osnovano je 1989. godine kada hrvatski branitelji nisu bili ni formirani.

Beognja nadodaje i druge posebnosti braniteljske populacije koje čine značajne razlike između hrvatskih i američkih veterana: nezadovoljstvo dijela braniteljske populacije prema onima koji zbog povezanosti s političkim strukturama lakše i brže ostvaruju svoja prava, problemi kod načina razumijevanja razlike između borbenog i neborbenog sektora, borbeni put branitelja trebaju potpisivati ratni zapovjednici, a ne kadrovi koji su zaposleni nakon Domovinskog rata, procjena radne sposobnosti i rješenje o oštećenju u Domovinskom ratu kreće se u rasponu od opće do profesionalne i važno je za status vojne invalidnosti, problem rascjepkanost braniteljskih udruga, teškoće u istovjetnom istupanju i borbi za vlastita prava, uključenost u političke stranke dodatno dijeli braniteljsku populaciju – sve to dovodi do negativne percepcije braniteljske populacije u Republici Hrvatskoj.

Američki veterani nemaju takve probleme, društvo ih cijeni, ne zapostavlja, ne zahtijevaju i ne dobivaju više od onoga što je zakonom propisano jer je u pitanju potpuno drugačiji kontekst i promišljanje. Branitelji, kao i veterani, po propisanim i zajamčenim pravima su u veoma sličnoj poziciji, ali se ključne razlike javljaju u ostvarenju tih prava, a u pozadini toga su ekonomska, socijalna i politička razlika u društvu SAD-a i Hrvatske. Branitelji su u težoj društvenoj poziciji jer dio njih pristaje na politički angažman upravo zbog toga što on postaje

uvjet za ostvarivanje zakonskih prava i time se dovodi u pitanje zajamčenost jednakih prava svim braniteljima.

Begonja zaključuje da je dobra praksa iz Amerike koju treba preslikati i kod nas: neupitnost domoljubnih postupanja američkih vojnika i veterana, funkcioniranje države i uvažavanje pozitivnih vrijednosti iz američke prošlosti, politička kultura i praksa kao pravilo ponašanja američkih veterana što proizlazi iz mentaliteta odnosa prema državi, a to podrazumijeva ujednačeno korištenje prava i postojećih obaveza. Kada naše društvo zauzme nedvojbenu i nepodijeljenu ocjenu o ulozi hrvatskih branitelja u stvaranju moderne Republike Hrvatske, nestat će brojne prepreke u ostvarenju njihovih zakonom zajamčenih prava. Ekonomske i tehnička pitanja samo su jedan od segmenata u rješavanju problema hrvatskih branitelja.

Osim povijesnog konteksta, u obzir treba uzeti i protekla iskustva suradnje i komunikacije branitelja s donositeljima odluka. Na strukturiranom dijalogu gostovao je župan Ličko-senjske županije Ernest Petry koji je jako zadovoljan komunikacijom s predstavnicima braniteljskih udruga, a županija se maksimalno uključila kako bi podržali njihov rad, ali i pružili potporu djeci branitelja. Također ističe kako će kao župan dati sve od sebe da pomogne u očuvanju pijeteta Domovinskog rata i to kroz intenzivnu suradnju sa svim ministarstvima, pa tako i s Ministarstvom hrvatskih branitelja kroz izgradnju memorijalnog centra Domovinskog rata na području grada Gospića u suradnji s ratnim zapovjednicima i braniteljskim udrugama, obnovu okućnice kuće pokojnog Damira Tomljanovića Gavrana na području Krivog Puta ili izgradnje veteranske ustanove na području grada Otočca koja će skrbiti o hrvatskim braniteljima iz Ličko-senjske, ali i drugih županija.

S druge strane, predstavnik branitelja Antun Breljak, član Specijalne jedinice policije Roda Varaždin, kaže kako se zadnjih 6 godina bave zdravstvenim i socijalnim temama te zapošljavanjem branitelja, a na mikrolokaciji na kojoj djeluju (županija) imaju izuzetno dobru suradnju s članovima javne uprave, čak su postigli razinu koja prelazi odnos vlast-braniteljske udruge pa su tako uključeni u sva događanjima na razini županije. Do toga su došli tako što su prethodno radili na projektima i pokazali da mogu postići rezultate što je potaknulo vlast da ih uključi na široj razini. Također pohvaljuje Ministarstvo hrvatskih branitelja jer kad god su

pokušali prijaviti neki projekt, nikad nisu naišli na zatvorena vrata vodeći se načelom da poštuješ službenika koji je s druge strane pa će poštivati i on tebe.

Ipak, nisu sva iskustva braniteljske populacije s tijelima javne uprave pozitivna, što potvrđuje i istraživanje o koheziji među hrvatskim braniteljima i učinkovitosti komunikacije s donositeljima odluka. Zato su u sljedećem poglavlju izneseni najvažniji zaključci dobiveni znanstvenim istraživanjem kako bi se na temelju njih procijenila dosadašnja suradnja branitelja i javne uprave te napravio plan za njeno poboljšanje. Dodatno, istraživanje izvrsno pokazuje vrijednost braniteljske populacije koju svakako treba istaknuti i promovirati, ne samo u javnim institucijama već i u široj javnosti kako bi se povećala pozitivna percepcija o hrvatskim braniteljima što je nužan preduvjet za uspješnu komunikaciju i integraciju branitelja u civilni život, a dodatno ima benefit širenja vrijednosti zajedništva u široj populaciji te učenja iz iskustava koje su branitelji prošli tijekom i nakon Domovinskog rata.

2. Istraživanje o koheziji među hrvatskim braniteljima i učinkovitosti komunikacije s donositeljima odluka

Dr.sc. Igor Mikloušić, voditelj znanstvenog istraživanja, na strukturiranom dijalogu u Gospiću predstavio je rezultate istraživanja o koheziji među hrvatskim braniteljima i učinkovitosti komunikacije s donositeljima odluka. Istraživanje o koheziji među braniteljima dio je prethodnog projekta Zbora udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi o istraživanju psihosocijalne prilagodbe hrvatskih branitelja, a rezultiralo je objavom knjige pod nazivom *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja: individualna i društvena perspektiva* gdje su objašnjeni najvažniji nalazi provedenih istraživanja i njihove implikacije na povećanje kvalitete življenja hrvatskih branitelja. Riječ je o sveobuhvatnom istraživanju osjećaja kohezije unutar braniteljske populacije koje provedeno kombinacijom korištenja kvalitativne i kvantitativne metodologije kroz fokus grupe i standardizirane upitnike. Sudjelovalo je oko 200 branitelja, od čega 75% dobrovoljaca, polovica u aktivnim, a polovica u pričuvnim postrojbama, dok je njih 70% bilo izloženo neprijateljskoj vatri, a 13% sudionika bili su ratni zarobljenici.

Mikloušić naglašava kako ratna iskustva i specifičnosti životne povijesti branitelja čine branitelje jedinstvenom grupom u pogledu međusobne povezanosti unutar same populacije, dok se s druge strane primjećuje trend stigmatizacije i marginalizacije od strane nekih segmenata

generalne populacije koja nema ista ili slična ratna iskustva. Cilj istraživanja bio je istražiti faktore kohezije u različitim segmentima društva i društvenim skupinama za koje su branitelji vezani te istražiti kvalitetu komunikacije s činiteljima koji donose odluke od važnosti za branitelje i njihove obitelji (javnim ustanovama i servisima, zdravstvenom sustavu, i ostalim relevantnim čimbenicima) kako bismo bolje razumjeli poziciju i problematiku braniteljske populacije, identificirali potencijalne probleme u komunikaciji s javnim servisima i oblikovali politike koje će pomoći kod maksimalnog ostvarivanja svih potencijala braniteljske populacije.

Kohezija je poput društvenog ljepila koje utječe na osjećaj zadovoljstva vlastitim životom i osobnu dobrobit povezanu s kvalitetom življenja jer o koheziji ovisi koliko smo bliski s ljudima u našoj okolini i koliko se možemo osloniti na njih u teškim životnim situacijama. Preciznije, socijalna kohezija definira se kao razina do koje se članovi tima, grupe ili zajednice osjećaju povezani jedni s drugima i ostvaruju osobnu dobrobit (emocionalnu) iz bivanja jedni uz druge te kao dinamični proces u kojem grupa ima tendenciju ostajanja povezanom i ujedinjenom u ostvarivanju ciljeva koji utječu na zadovoljstvo članova grupe. Što je kohezija unutar jedne grupe viša, to su članovi povezaniji te je veća vjerojatnost da će zajedno raditi na istim ciljevima i rješavati zajedničke probleme koji će utjecati na povećanje zadovoljstva članova te grupe, a dugoročno i na povećanje kvalitete življenja zajednice. Ono što je za naše istraživanje bilo ključno jest proučiti kako osjećaj kohezije kod branitelja varira od različitih društvenih grupa i kategorija do izučavanja na koji način je kvaliteta komunikacije s različitim segmentima društva povezana upravo s tim osjećajem kohezije i nizom drugih životnih ishoda.

Provedeno je istraživanje kako bi se ispitala horizontalna kohezija, odnosno koliko su danas branitelji međusobno povezani, koliko su povezani s članovima svoje uže zajednice (obitelj), ali i šire zajednice s kojima su redovito u kontaktu. Također je istraživana i vertikalna kohezija koja se, u ovom slučaju, odnosi na povezanost hrvatskih branitelja s institucijama. Proučavanje kohezije kod hrvatskih branitelja važno je zbog toga što je povezivanje ljudi koji su proživjeli traumatska iskustva kao što je rat specifično, intenzivno i dugoročno jer jedino sa svojim suborcima mogu podijeliti proživljena traumatska iskustva i pronaći razumijevanje. Konstrukt povezan s kohezijom je fuzija identiteta, a predstavlja razinu u kojoj se naš self, doživljaj samog sebe, isprepleće s doživljajem pojedine grupe. Povlači se pitanje ako imamo visoku koheziju i pojavu fuzije identiteta, možemo li prevladati probleme koje institucije stavljaju pred zajednicu

te obrnuto; ako je suradnja s institucijama uspješna, utječe li to na povećanje kohezije među članovima zajednice.

Rezultati pokazuju kako najveći stupanj kohezije branitelji osjećaju sa svojim obiteljima, što je očekivan rezultat, kako za branitelje, tako i za opću populaciju, no ono što odudara je podatak da čak 10-15% sudionika istraživanja osjeća jaču koheziju sa suborcima nego s obitelji. Možemo zaključiti kako je kod branitelja horizontalna kohezija na visokoj razini, oni su i dalje zainteresirani, angažirani i odgovorni prema široj zajednici (na nacionalnoj razini), stoga je potrebno uvažiti njihov interes i omogućiti im aktivni angažman na široj razini na obostrano zadovoljstvo – branitelji su uključeni u rad zajednice, a zajednica profitira zahvaljujući snažnom osjećaju kohezije koji može biti uzor svakom građaninu.

Istraživanje je također pokazalo da su branitelji u globalu zadovoljni uslugama koje država pruža, ali je nekoliko stvari izašlo na vidjelo – prvenstveno problemi u komunikaciji i osjećaj da su svi svijetli primjeri koje su imali u komunikaciji s javnim servisima (u zdravstvenom, mirovinskom ili školskom sustavu) uvelike ovisili o pojedincu i o tome hoće li pojedinac zaposlen u instituciji napraviti korak više da pomogne potrebitom. Iz toga zaključujemo da je potrebno educirati zaposlenike javnih institucija o komunikacijskim vještinama, da razumiju odgovornost svog ponašanja i zaposlenja kako bi mogli adekvatno reagirati i izbjeći negativne posljedice neprimjerenog ponašanja. Trebaju biti svjesni da su tu zbog i radi građana – zahvaljujući njima imaju posao, od novaca poreznih obveznika dobivaju plaću, a zaposleni su upravo kako bi bili na usluzi građanima, što nažalost nije stav svih zaposlenika u javnim službama. S druge strane, svijetli primjeri trebali bi se više isticati kao uzor kolegama te ih nagraditi za savjesno i odgovorno izvršavanje svojih radnih dužnosti. Među rezultatima se također istaknuo kao snažan outlier i zadovoljstvo institucijama i birokracijom što upućuje na potrebu za jačanjem povjerenja prema institucijama i povećanje vertikalne kohezije.

Kroz provedeno istraživanje o koheziji kao tema nametnula se i percepcija branitelja u javnosti, točnije negativna stigmatizacija koja može negativno utjecati na sveopću koheziju branitelja s ostalom populacijom Republike Hrvatske. Uz temu branitelja najčešće se veže tema lažnih branitelja i privilegija za koje pojedinci smatraju da nisu zaslužene jer ne razumiju značaj i doprinos hrvatskih branitelja. S druge strane, branitelji se aktivno bore da promjene tu percepciju kroz rad u udrugama – provode projekte koji čak preuzimaju dio odgovornosti

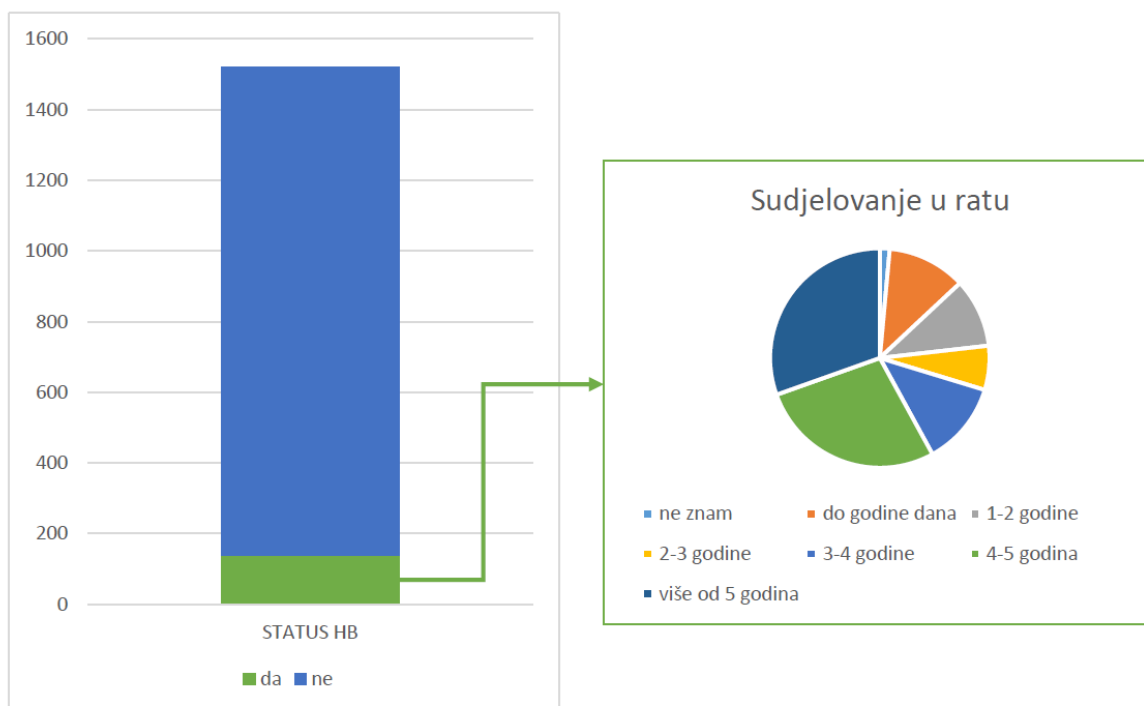
institucija: od provođenja psiholoških radionica i znanstvenih istraživanja o braniteljima do zapošljavanja pravnika i psihologa koji će pomagati potrebitim suborcima, ali i široj zajednici. Iz njihovog rada i angažmana u zajednici očigledno je da osjećaj odgovornosti prema hrvatskoj državi i narodu kao i osjećaj povezanosti sa suborcima nije ni nakon 30 godina oslabio i to treba iskoristiti i omogućiti braniteljima da i dalje pozitivno utječu na širu zajednicu jer to trebaju, žele i mogu.

Kako bismo provjerili kakvo je mišljenje građana Republike Hrvatske o komunikaciji države s braniteljima te o uključenosti branitelja u donošenje različitih političkih odluka, provedeno je istraživanje javnog mnijenja. Rezultati i zaključci predstavljeni su u narednom poglavlju kako bi se kristalizirale skupine unutar kojih je potrebno povećati pozitivnu percepciju o braniteljima u svrhu poboljšanja komunikacije i odnosa branitelja, ne samo s institucijama, već i s hrvatskim građanima.

3. Istraživanje javnog mnijenja o komunikaciji branitelja s donositeljima odluka

Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi proveo je istraživanje od siječnja do srpnja 2021. godine na 1522 sudionika (57% žene, 43% muškarci) u 6 županija (Grad Zagreb, Ličko-senjska, Splitsko-dalmatinska, Varaždinska, Vukovarsko-srijemska i Zadarska županija) kako bi se ispitalo javno mnijenje o kvaliteti komunikacije branitelja s donositeljima odluka i uključivanju branitelja u donošenje političkih odluka u Republici Hrvatskoj. Od ukupnog broja sudionika istraživanja (1522), njih 1383 (90,9%) nema status hrvatskog branitelja, dok njih 139 (9,1%) ima status hrvatskog branitelja. Od onih sudionika koji imaju status hrvatskog branitelja, najviše ih je sudjelovalo u ratu 4 godine i dulje.

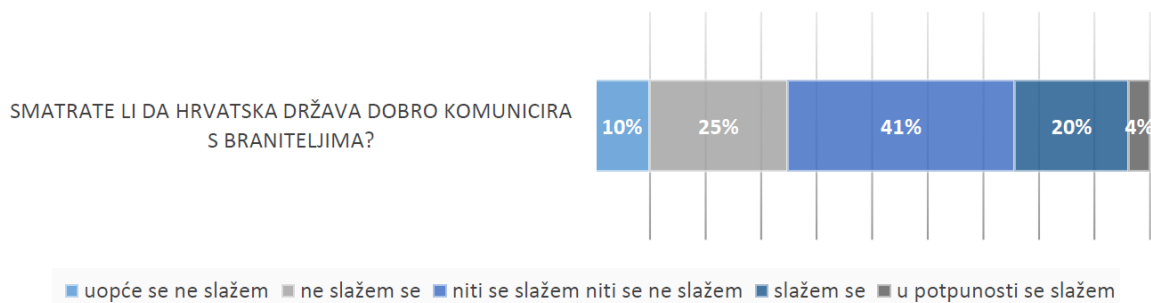
Slika 1. Prikaz broja sudionika s obzirom na status hrvatskog branitelja te s obzirom na period proveden u ratu

Nadalje, čak 93,4% sudionika poznaje nekoga tko ima status hrvatskog branitelja, dok tek 6,6% njih navodi da ne poznaju nikoga sa statusom hrvatskog branitelja. Gledajući odnose sudionika s hrvatskim braniteljima koje poznaju, najviše sudionika (N=777) navodi da im je osoba sa statusom hrvatskog branitelja član uže obitelji (otac/majka, brat/sestra, sin/kćer, suprug/supruga), dok njih 576 sudionika navodi da je u pitanju član šire obitelji (stric/strina, tetka/tetak, ujak/ujna, bratić/sestrična, baka/djed, unuk/unuka i ostali rođaci), a kod 477 sudionika riječ je o prijatelju te kod 529 sudionika o poznaniku sa statusom hrvatskog branitelja.

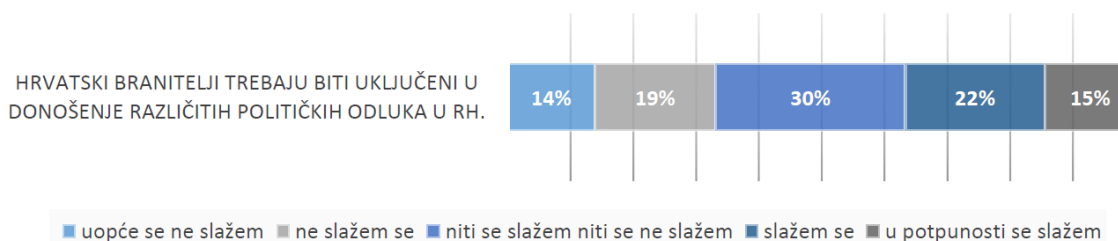
U prvom koraku analizirano je javno mnijenje sudionika o kvaliteti komunikacije države s hrvatskim braniteljima na cijelom uzorku: najveći broj sudionika (41%) nema izraženo stajalište o kvaliteti komunikacije države s braniteljima, njih 35% smatra da ta komunikacija nije dobra, dok 24% sudionika smatra da hrvatska država dobro komunicira s hrvatskim braniteljima.

Slika 2. Javno mnijenje o kvaliteti komunikacije države s hrvatskim braniteljima

Na čitavom uzorku analizirano je i javno mnijenje o uključenosti hrvatskih branitelja u donošenje političkih odluka: većina sudionika (37%) smatra da bi hrvatski branitelji trebali komunicirati s vladajućima u državi i biti uključeni u donošenje različitih političkih odluka. Istovremeno 33% sudionika smatra da hrvatski branitelji ne bi trebali biti uključeni u donošenje političkih odluka, dok 30% sudionika nema izražen stav o uključivanju hrvatskih branitelja u donošenje različitih političkih odluka.

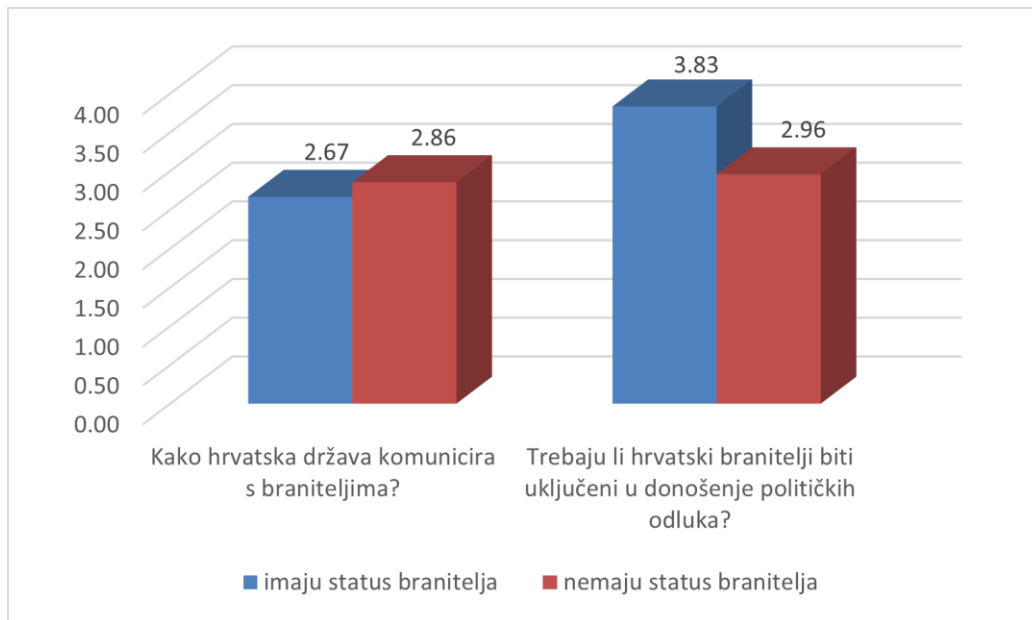
Slika 3. Javno mnijenje o uključenosti hrvatskih branitelja u donošenje političkih odluka

Kako bi se stekao detaljniji uvid o razlikama u javnom mnijenju, provedene su dodatne analize s obzirom na dob, spol, obrazovanje, radni status, županiju, status i poznanstvo hrvatskog branitelja. Prvo ćemo razmotriti razlike u mišljenju sudionika o komunikaciji države s braniteljima i uključenosti branitelja u političke odluke s obzirom na to imaju li sudionici status hrvatskog branitelja ili ne. Očekivano, sudionici sa statusom hrvatskog branitelja procjenjuju komunikaciju hrvatske države s braniteljima kao slabiju u odnosu na sudionike koji nemaju status hrvatskog branitelja, iako su te razlike vrlo niske. S druge strane, značajna je razlika u mišljenju sudionika trebaju li branitelji biti uključeni u donošenje različitih političkih odluka i to

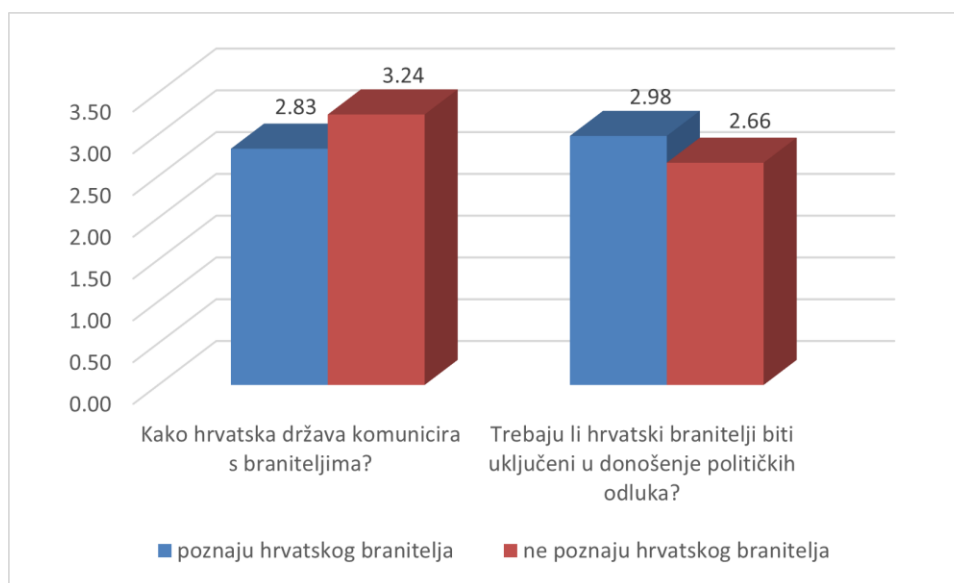
u očekivanom smjeru: sudionici sa statusom hrvatskog branitelja u većoj mjeri smatraju da branitelji trebaju biti uključeni u donošenje političkih odluka.

Slika 4. Razlike između sudionika sa i bez statusa hrvatskog branitelja s obzirom na mišljenje o komunikaciji države s braniteljima i uključenosti branitelja u donošenje političkih odluka

Dodatno, kad analiziramo razlike među sudionicima koji sami nemaju status hrvatskog branitelja, ali poznaju nekoga s takvim statusom i sudionicima koji nemaju status niti poznaju hrvatskog branitelja, postaje još jasnije da je povezanost s hrvatskim braniteljima, osobna ili preko poznanika, značajan faktor koji utječe na mišljenje sudionika o tome treba li se hrvatske branitelje uključiti u donošenje političkih odluka.

Slika 5. Razlike između sudionika koji poznaju ili ne poznaju hrvatskog branitelja s obzirom na mišljenje o komunikaciji države s braniteljima i uključenosti branitelja u donošenje političkih odluka

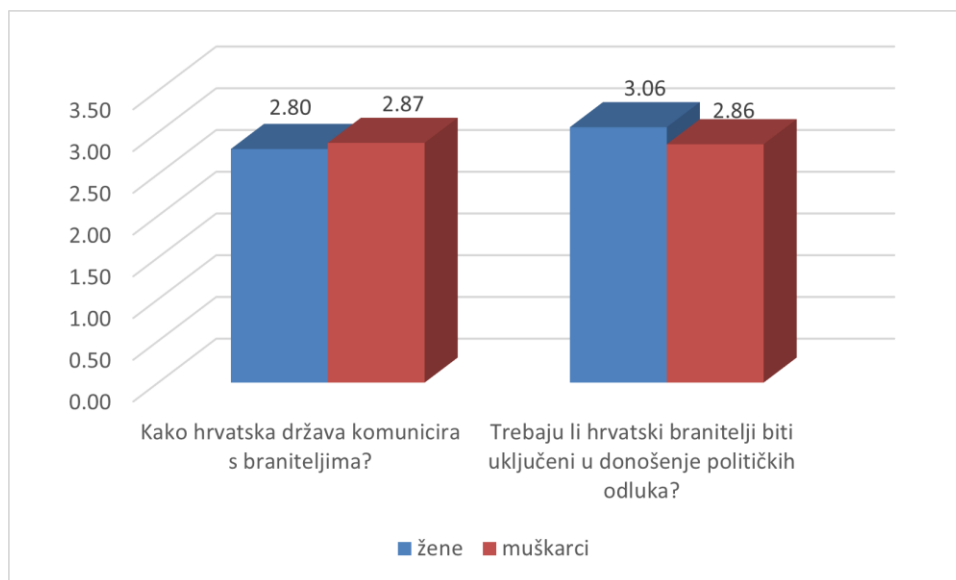
Moguće objašnjenje dobivenih razlika jest da osobe koje same nisu bile u ratu, ni ne poznaju nikoga sa statusom hrvatskog branitelja, ne razumiju potrebe i snage branitelja te su samim time sklonije prihvaćanju stereotipa i predrasuda prema braniteljima koje su prisutne u medijskom i javnom prostoru. S druge strane, oni koji osobno poznaju branitelje manje su podložni stereotipima i predrasudama jer je upravo poznanstvo i kontakt s članovima određene skupine najučinkovitiji način rušenja predrasuda.

Također, sudionici sa statusom hrvatskog branitelja i oni koji poznaju nekoga od njih iskazuju slabije zadovoljstvo komunikacijom hrvatske države s braniteljima, vjerojatno zato što iz osobnog iskustva ili iz iskustva bliske osobe znaju za poteškoće u komunikaciji branitelja s državnim institucijama. S obzirom na to da je upravo zadovoljstvo branitelja komunikacijom s državom ključno za njihovo osobno blagostanje i povećanje zadovoljstva kvalitetom življenja, u ovom slučaju potrebno je fokusirati se na procjenu branitelja o kvaliteti komunikacije jer, iako je ta procjena subjektivna, upravo je subjektivni osjećaj branitelja ključan za kvalitetniji život i daljnji doprinos u izgradnji hrvatske države i njenog sustava vrijednosti.

Ako analiziramo razlike između muških i ženskih sudionika s obzirom na procjenu kvalitete komunikacije hrvatske države s braniteljima i potrebu uključivanja branitelja u

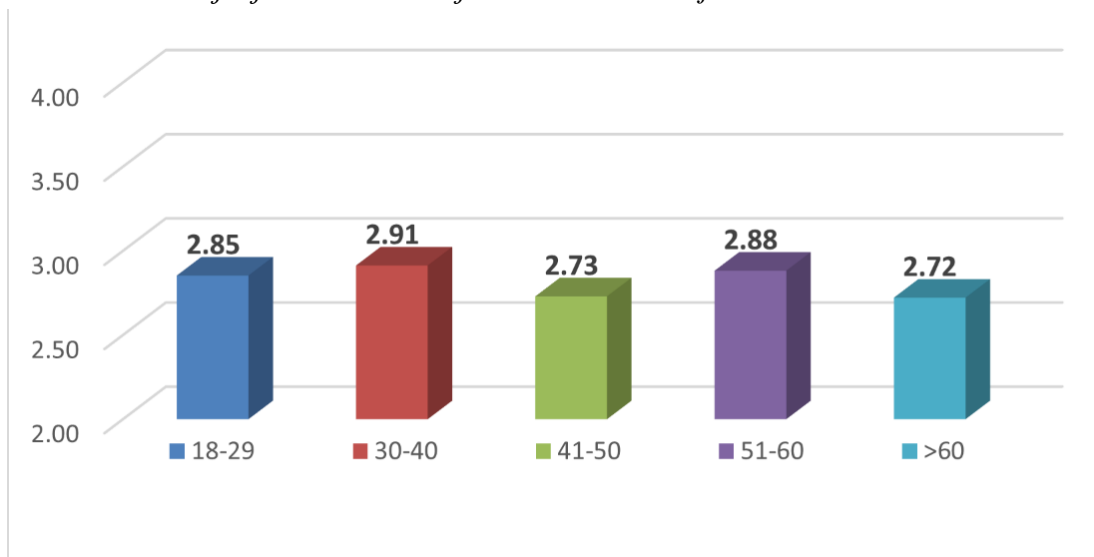
donošenje političkih odluka, primijetiti ćemo da žene procjenjuju komunikaciju kao manje zadovoljavajuću, no razlike su neznčajne, ali se zato žene u značajno većoj mjeri slažu s time da branitelje treba uključiti u donošenje političkih odluka. Moguće objašnjenje takvih razlika je veća politička aktivnost među muškarcima pa posljedično ti politički aktivni muški sudionici u manjoj mjeri žele uključiti branitelje u donošenje političkih odluka (dopustiti im da se „miješaju u njihov posao“), no nažalost nemamo podatak o toj varijabli na istraživanom uzorku kako bismo provjerili hipotezu. Drugo moguće objašnjenje leži u karakternim razlikama između muškaraca i žena pa su tako žene više demokratične i samim time imaju jaču želju uključiti druge u donošenje političkih odluka, pa tako i branitelje.

Slika 6. Razlike između žena i muškaraca s obzirom na mišljenje o komunikaciji države s braniteljima i uključenosti branitelja u donošenje političkih odluka

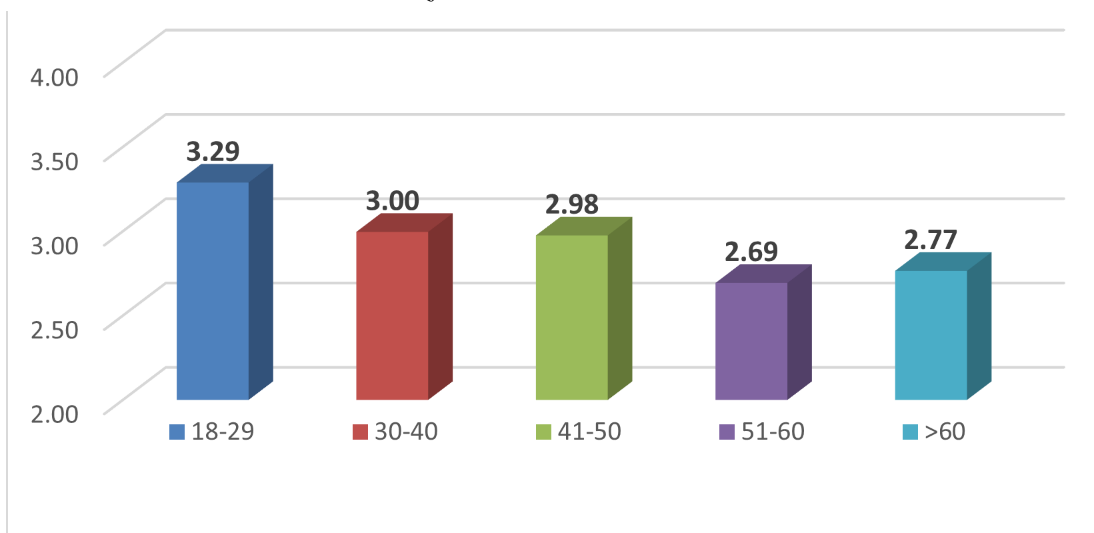
Ako usporedimo različite dobne skupine sudionika, primjećujemo razlike u mišljenju o komunikaciji države s braniteljima i to na način da su dobne skupine 41-50 i starije od 60 godina manje zadovoljne kvalitetom komunikacije, dok su najviše zadovoljni sudionici u dobi 30-40 godina. S obzirom na to da su branitelji stariji od 40 godina, ne iznenađuje niže zadovoljstvo komunikacijom kod starijih sudionika, iako među njima odudara dobna skupina 51-60 godina s višom razinom zadovoljstva.

Slika 7. Razlike u mišljenju o komunikaciji države s braniteljima s obzirom na dob sudionika

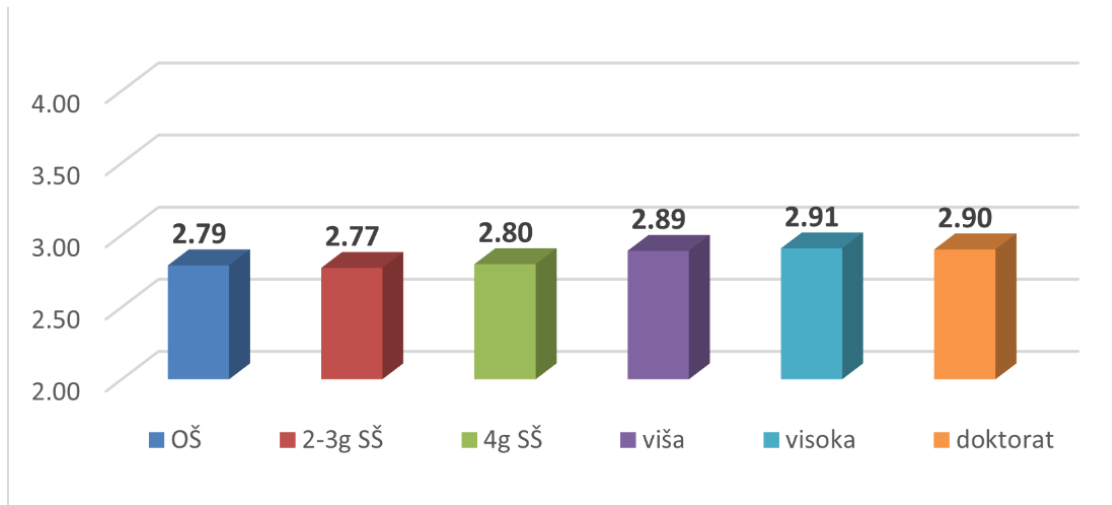
Ono što još više iznenađuje je da se sudionici u dobi od 51-60 godina najmanje slažu s tvrdnjom da branitelji trebaju sudjelovati u donošenju političkih odluka, dok se mladi u dobi od 18 do 29 godina u najvećoj mjeri slažu s tom tvrdnjom. Moguće je da takvi rezultati upućuju na to da mladi shvaćaju vrijednost branitelja kao jednih od najzaslužnijih za stvaranje samostalne Republike Hrvatske, no sigurno utječe i činjenica da preko 90% mladih obuhvaćenih istraživanjem poznaje nekoga sa statusom hrvatskog branitelja, i to u više od polovice sudionika riječ je o članu uže obitelji.

Slika 8. Razlike u mišljenju o potrebi uključivanja branitelja u donošenje političkih odluka s obzirom na dob sudionika

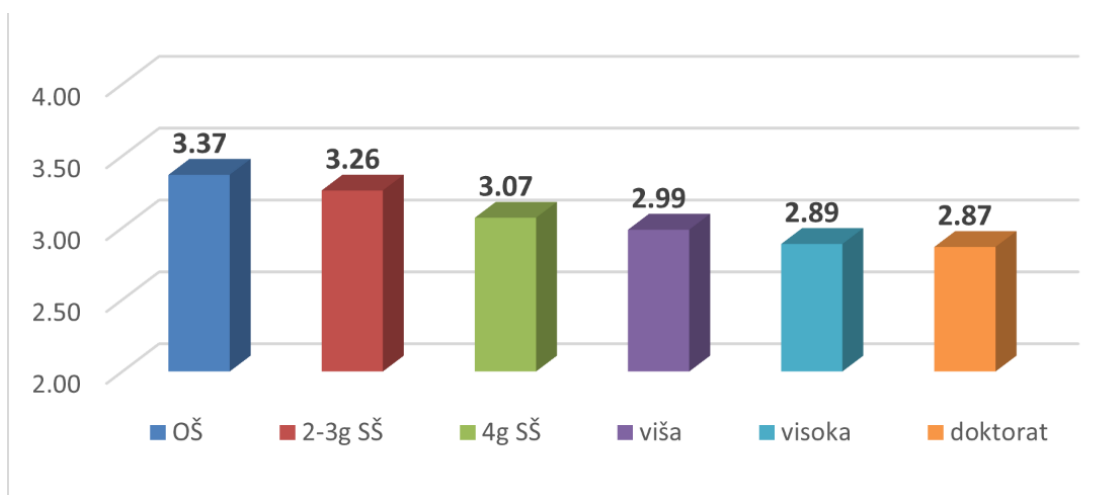

Još jedan zanimljiv trend vidljiv je na slikama 9. i 10., a to je da sudionici više razine obrazovanja (viša, visoka i doktorat) imaju pozitivniju percepciju komunikacije države s braniteljima, a u značajno manjoj mjeri smatraju da bi hrvatski branitelji trebali sudjelovati u donošenju političkih odluka nego sudionici niže razine obrazovanja (osnovna ili srednja škola).

Slika 9. Razlike u mišljenju o komunikaciji države s braniteljima s obzirom na obrazovanje sudionika

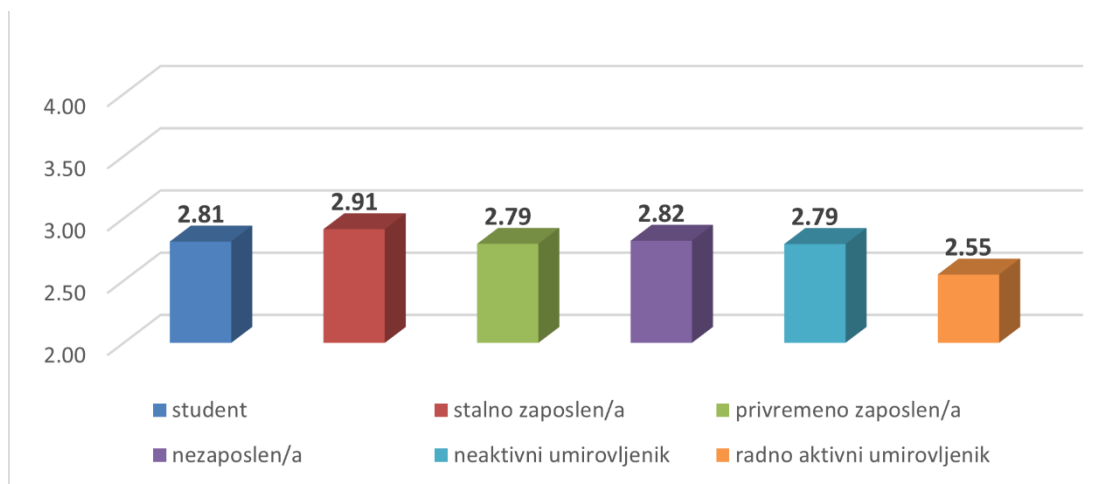
Slika 10. Razlike u mišljenju o potrebi uključivanja branitelja u donošenje političkih odluka s obzirom na obrazovanje sudionika

Iako se na temelju postojećeg nacrtu istraživanja ne mogu donijeti zaključci o uzrocima ovakvog trenda, dobiveni rezultati upućuju na potrebu pomnijeg istraživanja razlika u stavovima hrvatskih državljana prema braniteljima s obzirom na razinu obrazovanja. Jedno od mogućih objašnjenja je da su osobe višeg stupnja obrazovanja generalno manje sklone podržavati uključivanje raznih skupina u donošenje političkih odluka jer su svjesniji složenosti procesa, no moguće je da su u ovom slučaju sudionici više razine obrazovanja imali jače predrasude prema braniteljima nego sudionici niže razine obrazovanja što je svakako hipoteza koju treba detaljnije proučiti i istražiti jer ako je istinita, onda je potrebno što prije djelovati kako bi se povećala pozitivna percepcija o hrvatskim braniteljima, njihovim znanjima i vještinama te mogućnostima i spremnosti da i dalje sudjeluju u izgradnji Republike Hrvatske među hrvatskim građanima višeg stupnja obrazovanja.

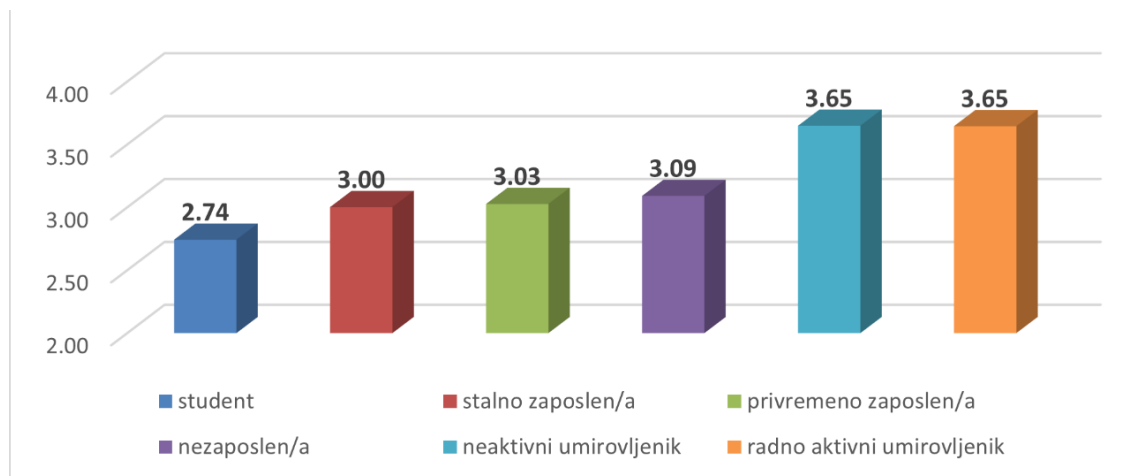
Među rezultatima istraživanja očekivano su se pojavile razlike u mišljenju među sudionicima različitog radnog statusa pa su tako umirovljenici koji povremeno obavljaju poslove (radno aktivni umirovljenici) uvjerljivo najmanje zadovoljni komunikacijom države s braniteljima, a najviše su zadovoljni stalno zaposleni dok su ostali slične razine, što se dijelom može objasniti i činjenicom da je među radno aktivnim umirovljenicima velik udio branitelja u odnosu na ostale skupine.

Slika 11. Razlike u mišljenju o komunikaciji države s braniteljima s obzirom na radni status sudionika

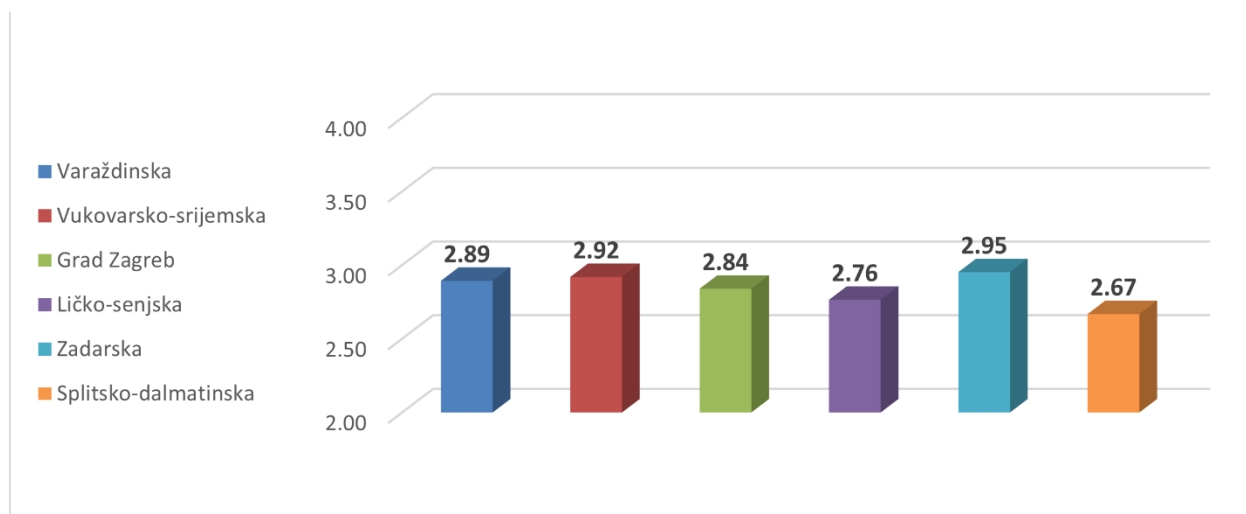
Veći udio braniteljima među obje umirovljeničke skupine (umirovljenici bez trenutne radne aktivnosti i umirovljenici uz povremene poslove) zasigurno je jedan od uzroka značajno većeg stupnja slaganja umirovljenika s tvrdnjom da branitelji trebaju biti uključeni u donošenje različitih političkih odluka u odnosu na preostale skupine (studenti, privremeno i stalno zaposleni te nezaposleni). Također je uočljivo značajno manje slaganje studenata s navedenom tvrdnjom, a jedan od mogućih uzroka je izloženost studentske populacije informacijama o privilegijama djece branitelja kod upisivanja fakulteta i natječaja za smještaj u studentskim domovima, no to je potrebno potvrditi daljnjim istraživanjima. Koji god uzrok bio, sigurno je da se treba poraditi na promociji vrijednosti hrvatskih branitelja, njihovog doprinosa i značaja za Republiku Hrvatsku, ne samo tijekom Domovinskog rata, već i 30 godina nakon jer imaju znanja, iskustva i vještine koje mogu pomoći u izgradnji pozitivnih vrijednosti, prvenstveno zajedništva, te razvoju pravednog demokratskog društva.

Slika 12. Razlike u mišljenju o potrebi uključivanja branitelja u donošenje političkih odluka s obzirom na radni status sudionika

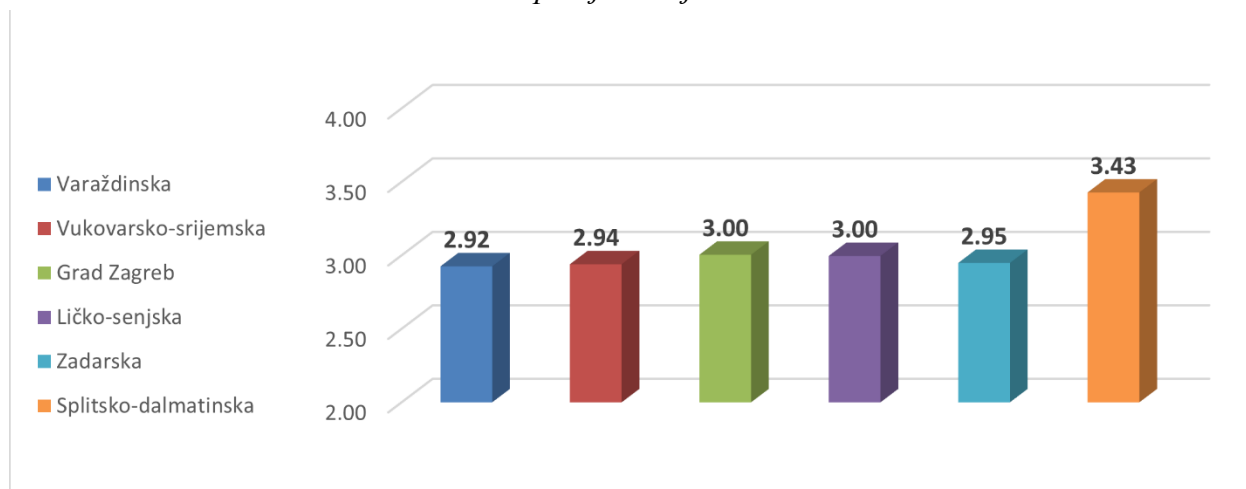

Na kraju je napravljena analiza rezultata s obzirom na županiju sudionika, a rezultati su prikazani na slikama 13 i 14. Najniže zadovoljstvo komunikacijom države s braniteljima imaju sudionici iz Splitsko-dalmatinske županije, a zatim iz Ličko-senjske, dok se Splitsko-dalmatinska županija ističe i po daleko jačem slaganju s tvrdnjom da branitelji trebaju biti uključeni u donošenje različitih političkih odluka. Iz prikazanih grafova jasno je da pri unapređenju komunikacije s braniteljima i promicanju pozitivne slike o njima, treba uzeti u obzir i razlike između stanovnika s različitih područja Hrvatske.

Slika 13. Razlike u mišljenju o komunikaciji države s braniteljima s obzirom na županiju iz koje sudionik dolazi

Slika 14. Razlike u mišljenju o potrebi uključivanja branitelja u donošenje političkih odluka s obzirom na županiju iz koje sudionik dolazi

Provedeno istraživanje javnog mnijenja pokazalo je kako građani Hrvatske smatraju da komunikacija države s braniteljima nije dobra (35%) dok čak 41% sudionika nema izraženo stajalište o tom pitanju, dok 30% sudionika nema izraženo stajalište o uključivanju branitelja u donošenje političkih odluka, što su zabrinjavajući podaci jer aludiraju da je velik dio ljudi indiferentan prema kvaliteti življenja hrvatskih branitelja, ljudi zbog kojih danas živimo u slobodnoj i demokratskoj Republici Hrvatskoj, a koji i 30 godina nakon rata mogu i žele doprinosti razvoju naše države. Istraživanje je potvrdilo da se stavovi ljudi razlikuju ovisno o

demografskim karakteristikama, stoga je te razlike potrebno uzeti u obzir pri planiranju i provedbi aktivnosti usmjerenih na podizanje kvalitete življenja hrvatskih branitelja kao što su jačanje komunikacije državnih institucija s braniteljima i uključivanje branitelja u donošenje političkih odluka. Važno je napomenuti da nije dovoljno samo uključiti branitelje u donošenje političkih odluka, već je ključno da društvo prihvati takvo djelovanje bez negativnih konotacija pokazujući poštovanje prema ljudima koji su stvorili hrvatsku državu.

Zaključak

Komunikacija branitelja s donositeljima odluka ključna je, ne samo kako bi povećali zadovoljstvo kvalitetom življenja branitelja i omogućili im da ostvare zaslužena prava i povlastice, već i kako bi donositelji odluka iskoristili potencijal braniteljske populacije u širenju vrijednosti zajedništva, kohezije i altruizma.

Iako postoje politike, programi i projekti u stranim državama koji mogu poslužiti kao izvor inspiracija za unapređenje komunikacije i uključenosti branitelja u donošenje političkih odluka, razlika između hrvatskih branitelja i veterana iz drugih država, gotovo je nepremostiva. Stoga primjeri iz stranih zemalja mogu poslužiti kao izvor inspiracije, ali prvo je nužno razmotriti trenutno stanje i zadovoljstvo branitelja komunikacijom s donositeljima odluka te identificirati snage braniteljske populacije koje treba komunicirati prema široj javnosti i tako realizirati potencijal koji branitelji imaju i žele iskoristiti za unapređenje hrvatskog društva. Jedna od takvih snaga je kohezija prisutna među braniteljima i 30 godina nakon rata upravo zato što traumatska iskustva stvaraju veze za čitavi život.

Ključni korak u unapređenju komunikacije s braniteljima je povećanje svjesnosti zaposlenika javnih institucija o snagama i vrijednostima braniteljske populacije jer utjecanjem na percepciju sugovornika automatski utječemo na poboljšanje kvalitete i učinkovitosti komunikacije. Istu je stvar potrebno provesti i među širom javnosti jer branitelji zaslužuju i trebaju osjećaj prihvaćenosti i vrednovanja žrtve koju su podnijeli za sve nas.

Literatura

1. America's Warrior Partnership helps close resource gaps for Veterans
<https://blogs.va.gov/VAntage/70835/americas-warrior-partnership-helps-close-resource-gaps-veterans/>
2. Armed Forces Covenant: The Strategy for our Veterans
<https://www.gov.uk/government/publications/strategy-for-our-veterans>
3. Communication, As Defined by Veterans <https://innovategovernment.org/va-blog-2019/2019/4/3/communication-as-defined-by-veterans>
4. Department of Veterans Affairs (VA)
<https://obamaadministration.archives.performance.gov/agency/departments-veterans-affairs.html>
5. Mandate, Mission, Vision, Values and Ethics <<https://www.veterans.gc.ca/eng/about-vac/what-we-do/mandate>
6. Profiles in negotiation: The veterans deal of 2014
<https://www.brookings.edu/research/profiles-in-negotiation-the-veterans-deal-of-2014/>
7. Šučurović, S., Mikloušić, I. i Knežević, M. (2017) *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja : individualna i društvena perspektiva*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
8. U.S. Department of Labor and U.S. Department of Veteran Affairs sign Memorandum of Agreement to enhance services to veterans
<https://www.dol.gov/newsroom/releases/vets/vets20200929>
9. U.S. Department of Veterans Affairs: Office of Research and Development. Timeline of Accomplishments <https://www.research.va.gov/about/history.cfm>
10. Union: VA Continues Stonewalling Contract Negotiations Despite Biden Order
<https://www.govexec.com/management/2021/02/union-va-continues-stonewalling-contract-negotiations-despite-biden-order/171899/>

11. VA and employee union agree to reset bargaining negotiations
<https://www.federaltimes.com/management/2021/07/21/va-and-employee-union-agree-to-reset-bargaining-negotiations/>
12. Veterans News and Communications Hub <https://www.gov.uk/guidance/veterans-news-and-communications-hub>
13. Veteran Community Partnerships TOOLKIT 2021.-2024. preuzeto s
<https://www.va.gov/HEALTHPARTNERSHIPS/docs/VCPToolkit.pdf>
14. Veterans Innovation Partnership allows eligible Veterans to serve as foreign affairs officers <https://blogs.va.gov/VAntage/39188/veterans-innovation-partnership-allows-eligible-veterans-to-serve-as-foreign-affairs-officers/>
15. Veterans Innovation Partnership Fellowship Program. careers.state.gov
<https://careers.state.gov/work/fellowships/vip/>
16. Veterans Innovation Partnership: Office of Global Partnership
<https://www.state.gov/veterans-innovation-partnership>
17. Vfw's nationwide #stillserving movement <https://todaysvfw.org/>
18. Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji.
Narodne novine 121/17, 98/19, 84/21
19. 8 Keys to Veterans' Success Sites <https://www.ed.gov/veterans-and-military-families/8-keys-success-sites>

Za više informacija o korisniku:
Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi, Avenija Dubrava 220,
10 000 Zagreb, 091/883-4176,
www.zuvhgp.hr, zuvhgp@gmail.com

Za više informacija o EU fondovima:
www.strukturnifondovi.hr
www.esf.hr